

pdf genereret den : 28/5-2008

dende tidsrum. Fremkomsten af denne fremstilling burde inspirere danske evt. skandinaviske historikere til parallelle undersøgelser med eller uden EDB over andre af Christian IVs byanlæg, hvor vi hidtil har måttet nøjes med Vilhelm Lorenzens snævre byplanmæssige studier.

Steffen Heiberg

A. Kullberg: Johan Gabriel Stenbock och reduktionen. Godspolitik och ekonomiförvaltning 1675–1705. *Studia historica Upsaliensia* bd. 51. Sthlm., Esselte studium 1973. 174 s.

E. Ernby: Adeln och bondejorden. En studie rörande skattefrälset i Oppunda härad under 1600-talet. Samme serie bd. 64. Uppsala (Sthlm.), Almqvist & Wiksell (Distribution) 1975. 131 s.

M. Revera: Gods och gård 1650–1680. Magnus Gabriel de la Gardies godsbildning och godsdrift i Västergötland I. Samme serie bd. 70. Uppsala (Sthlm.), Almqvist & Wiksell (Distribution) 1975. 192 s.

Det store Uppsalaprojekt, »Sociala och statsfinansiella problem i 1600-talets svenska samhälle« under ledelse af professor Sven A. Nilsson står nu foran en foreløbig afslutning (eller omformning), men har givet rige frugter til belysning af stormagtstidens krigsfinansiering, af virkningerne af kronens og adelens godsdrift og af reduktionen. En række af disse undersøgelser har tidligere været omtalt i 'Historisk tidsskrift', og også de tre her anførte værker indgår i projektarbejdet.

Mest speciel – men også mest præget af den nyindførte 'doktorsexamen' – er Ejbert Ernby's afhandling, som beskæftiger sig med *skattefrälseböndernes* vilkår i en sørmlandsk skovbygd, hvor adelen ved midten af 1600-tallet sad inde med 70 % af skattejordens renter. Undersøgelsen, som er overordentlig detaljeret, dementerer de gængse postuler om adelens overgreb mod bønderne og deres ejendomsret. Dombogsmaterialet, som undersøgelsen hviler på, viser, at adelen og domstolene normalt respekterede ejendomsretten, at adeliges overtagelse af denne – specielt i 1670'erne – ofte var sidste udvej for tilbagebetaling af tilgodehavender, og at säteridannelsen på bøndernes bekostning har været såre begrænset. Undersøgelsens helhedsresultater lader sig næppe røkke, men de har blot begrænsninger. På den ene side underbygger dr. Ernby's studier docent Kurt Ågrens tilsvarende arbejde med godser i Uppland (jf. HT 12. r. II, 1966–67, s. 567 f.); på den anden side begrænses resultaternes rækkevidde endnu af kildemæssige grunde. Analyse af dombogsmaterialet sikrer formentlig domstolenes behandling; den vidner om, at bønderne ved herredstingene konsekvent har fastholdt deres rettigheder, og at de højere instansers afgørelse ligeledes har respekteret dem. Vanskelighederne ligger i, at dr. Ernby's studier ikke nødvendigvis sikrer repræsentativiteten af bøndernes klagemål (jf. dog s. 105 f.).

Større perspektiver har Margareta Reveras (endnu uafsluttede) undersøgelse af rigskansler Magnus Gabriel de la Gardies godssamling og godsdrift. Afhandlingen bygger på et usædvanligt rigt materiale af godsregnskaber og korrespondancer, hvis vidneværdi omhyggeligt og dygtigt fastlægges og under udsyn til den europæiske debat. Med rette afviser forf. den 'kvantitative' distinktion mellem 'Gutswirtschaft' og 'Grundherrschaft' til fordel for en funktionel analyse af godsernes drift (s. 55 ff., spec. s. 61 f.). Et gods-kompleks' potentielle ressourcer figurerer jo først i regnskabsmaterialet i den udstrækning de forvandles til indtægtsgivende posteringer på regnskabet. Arbejdsydelse rejser derfor også særproblemer; der må sondres mellem skyldighed (som i danske og kon-

tinental regnskaber ikke bogføres i regnskabet), reelle arbejdsydelser (som normalt heller ikke efterlader sig spor, eftersom ydelserne er omkostningsfri driftsressourcer for godsejeren) og konvertering af arbejdspræstationerne til penge eller naturalier, som bogføres (jf. HT 76, s. 83 f.).

Margareta Reveras diskussion i kap. II specielt med henblik på regnskabsmaterialets mangelfulde redegørelse for udnyttelsen (subsidiært konverteringen) af arbejdsydelser og renter er under disse synspunkter særdeles værdifuld; nødvendigheden af at kunne fastslå, i hvilken udstrækning regnskabernes fremstilling dækker virkeligheden er naturligvis indlysende, men i videre perspektiver rejser anvendelsen af de potentielle arbejdsressourcer også vanskeligheder for vurderingen af godsdriftens økonomiske resultater. Andetsteds har dr. Revera påvist, at svenske, højadelige godsejere – stadig koncentreret om de la Gardies godser – var tilbøjelige til at konvertere naturalie- og andre fæsterydelser til hoveri, og at arbejdskraften blev sat ind i herregårdsbyggeriet fremfor i rationalisering eller ekspansion af godsdriften (Godsdriften i Norden under 1600-talet. Från medeltid till välfärdssamhälle. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974, Upps. 1976, s. 117 ff.). Statusbyggeriet kommer altså på et senere tidspunkt end i Danmark – og vel også under økonomisk mindre gunstige vilkår.

Redegørelsen for godsdriften selv henvises til værkets andet bind. Den dygtige og omhyggelige undersøgelse i første bind af godssamlingen dokumenterer overbevisende, at de la Gardie har anlagt strukturelle synspunkter, men fremfor alt, at han har foretrukket allodial ejendom fremfor besiddelser, der kunde trues af den reduktion, som på ildevarslende måde begyndte at tage form i 1650'erne. Adelen stod jo blot ikke, da det kom til stykket, i samlet front mod reduktionen. Allerede 1965 dokumenterede Kurt Ågren, at rigsskatmester Sten Bielkes embedsindtægter langt oversteg hans godsindtægter, og at inertien i lønudbetalingen kan have været et incitament til, at Bielke i 1680 tilsluttede sig de lavere stænders reduktionskrav (Scandia XXXI, s. 227 ff.). På denne baggrund påkalder Anders Kullbergs undersøgelse af rigsmarskal Johan Gabriel Stenbocks økonomiske forhold sig ganske særlig interesse, ikke blot på grund af det private regnskabsmateriale enestående fylde, men også af principielle grunde.

Af Stenbocks indtægter i sidste halvdel af 1670'erne hidrørte 37 % fra godsernes afkastning, 32 % fra renter af udestående fordringer og 31 % af lønindkomster (s. 24 f.); forholdene ændres radikalt af *formynderråfsten* og reduktionen, således at godsindtægterne 1699–1705 androg 25 %, renteindtægterne kun 8 %, men lønindtægterne 67 % (s. 133 f.). Selvom Stenbock i en vis udstrækning havde kunnet afbøde virkningerne af opgøret med kronen, led han alvorlige gods- og formuetab; de bragte ham blot langt fra til tiggerstaven. Vigtige resultater af Kullbergs undersøgelser er, at Stenbocks lønforhold forbedres væsentligt i 1690'erne, men også, at den kapital, som frigøres ved godssalg eller indfrielse af lån, eller som akkumuleres, ikke investeres i Sverige (hvorved den også undrages krigsfinansieringen), men hos hollandske og tyske bankiers, formentlig af sikkerhedsmæssige grunde. Undersøgelsen belyser således væsentlige sider af balancen mellem godsejeradel og embedsadel i Sverige, men åbner også erhvervmæssige og statsfinansielle perspektiver.

E. Ladewig Petersen

Oskar Mendelsohn: Jødernes historie i Norge gjennom 300 år. Bind I. Universitetsforlaget, Oslo 1969. 698 s. ill. N. kr. 68.

Lektor Mendelsohns bog omhandler jødernes historie i Norge fra ca. 1660 til 9. april 1940. Det indledende kapitel behandler tiden op til 1814, der naturligvis har speciel dansk interesse ved sin omtale af danske jøder med tilladelse til at rejse til og handle